

Ann Öhrberg:

”At då jag qwinna är, jag skrifwa vill som kar”

Kön och retorik under svenskt 1700-tal

Kvinnliga författare under svenskt 1700-tal hade generellt sett sämre möjligheter till retorisk skolning än sina manliga kollegor. Dessutom ansågs det inte lämpligt att kvinnor yttrade sig om offentliga ting. Trots detta finner vi ett stort antal kvinnliga författare som låter trycka sina verk under denna tid. Hur gick de till väga för att auktorisera sig som retoriker? I denna artikel analyseras texter skrivna av två av dessa kvinnliga författare. Analyserna utgår från teorier om kön och makt, vilket bland annat innebär att jämförelser även görs med texter skrivna av manliga samtida författare.

ÅR 1769 UTTRYCKER DEN SVENSKA 1700-talsförfattarinnan Hedvig Apollonia Löfwenskiöld sin frustration över kvinnliga författares begränsade möjligheter, vilket här formuleras som en klivenhet inför diktandet:

Men hårda Guda-makt, som smak och
åtrå gifwit / men ei förmåga, kraft, at vär-
ket fylest blifwit, / hwi har du lämnat mig,
et plågsamt högmod qvar, / At då jag
qwinna är, jag skrifwa vill som kar¹

I en annan dikt, ingående i samma hand-

1 Hedvig Löfwenskiöld, ”Wid 1769 åhrs börian”, i ”Ur min enslighets oskyldiga tidsfördrif”, W 25:18:7, Linköpings stiftsbibliotek.

skrivna diktsamling, identifierar författarinnan huvudorsaken till problemet. Det är kvinnans sämre möjligheter till uppfostran (utbildning), inte hennes bristande tankeförmåga, som hindrar henne att nå det Löfwenskiöld kallar ”mogen kunskap”:

Wårt kiön ei lida kan det wälde och de plå-
gor / at det til sämre ting men ei at tänka
dåger [duger] / I vår upfostrings art vi
felets orsak funnit / hwi [varför] qwinnan
ei så lät til mogen kunskap hunnit²

Hedvig Löfwenskiölds klagan och indigna-

2 Hedvig Löfwenskiöld, ”Ur min enslighets oskyldiga tidsfördrif”, W 25:18:7, Linköpings stiftsbibliotek.

tion var befogad. Villkoren var inte alltså lätta för de kvinnor som hade litterära ambitioner under tidigmodern tid. Visserligen finner man kvinnor med visst inflytande, men generellt sett var kvinnan underställd mannen, såväl ideologiskt som juridiskt och formellt.³ Det går att lyfta fram två kanske särskilt viktiga konsekvenser för dåtidens kvinnliga författare av denna underordning, något som också återspeglas i Löfvenskiölds dikter. Den första är att det överhuvudtaget inte ansågs lämpligt att de som kvinnor yttrade sig i offentliga sammanhang. Den andra, och med detta sammanhängande, är att de hade sämre möjligheter till utbildning än sina manliga kolleger.⁴

I det följande vill jag diskutera och exemplifiera några av de retoriska konsekvenser som uppstod genom det svenska 1700-talssamhällets patriarkala organisering. Denna diskussion av kön och retorik utgår delvis från min avhandling *Vittra fruntimmer. Författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare* (2001), vilken behandlar författarroll och retorik hos de av frihetstidens svenska kvinnliga författare som lät trycka sina verk under perioden 1720–1772. De exemplifieringar som görs belyser även manliga författare, eftersom en av mina utgångspunkter är att kön skapas relationellt.⁵ Kön ses av mig som historiskt och

socialt föränderligt och är dessutom enbart ett av de rangordningskriterier som behöver lyftas fram då man anlägger ett maktperspektiv.⁶ Jag hävdar därför att begreppet kön bör historiseras och problematiseras med hänsyn till andra konstituerande faktorer. I denna artikel betonas i linje med detta även civilstånd och social tillhörighet, eftersom dessa faktorer var avgörande för en persons position.

Kön och retorik under svensk frihetstid

Den ideala ordningen mellan könen under den svenska frihetstiden kan sägas syntetiseras i begreppet "Hustavlans värld". Den så kallade "Hustavlans" var ett kompilerat av passande bibelcitat riktat till olika medborgare, både överhet och undersåtar, vilken ingick som ett bihang till psalmböcker och katekeser. I hustavlans tecknas den hierarkiskt tredelade och analoga bild som idealt skulle reglera samhällsordningen. Ursprungligen bygger den på Luthers läror om samhället där tre ordningar finns: den kyrkliga, den politiska och den husliga. Överst finns Gud, därefter kungen som överhet i den politiska ordningen. Detta avspeglas slutligen i hushållet, där mannen skall styra kvinnor, barn och tjänstefolk. Hustavleidealet för den gifta kvinnan lägger tonvikten vid hennes underdånighet under maken – här citeras t.ex. Paulus kända ord om mannen som kvinnans huvud. Men samtidigt måste skillnaden mellan ideologi och praktik framhållas. Kvinnors ställning varierade, inte minst beroende på social position, det vill säga när det gällde vilket hushåll de tillhörde. Bilden av hustavlans speglar även indirekt hur hushållets intresse under

3 Jfr Lövkrona (1999), s. 140.

4 För diskussioner om de retoriska konsekvenserna av detta för kvinnor under svensk tidigmodern tid se framför allt Bo Andersson (1991); Stina Hansson (1993); Kolbe (2001); Öhrberg (2001). För internationella förhållanden se t.ex. Barlowe (1995); Donawerth (1995); Sutherland (1995). Se även Mral (1999), särsk. s. 115–125.

5 Se Hirdman (1988). I denna artikel brukas begreppet "kön" istället för begreppet "genus". Jag gör därmed ingen bodelning mellan kropp/biologi och social konstruktion. Ett vägande skäl att enbart använda begreppet kön är att gränsen mellan biologi respektive socialt konstruerat kön sågs på ett helt annat sätt under 1700-talet än idag. Jfr Laqueur (1990) och Hassan Jansson (2002), s. 20, n. 20. Röran-

de den livliga teoretiska diskussionen om begreppen kön kontra genus se t.ex. Moi (1997).

6 Jfr t.ex. Hassan Jansson (2002), s. 21.

denna tid sattes före individens,⁷ vilket som vi kommer att få se är av betydelse när man skall diskutera den författarroll som axlades av dåtidens kvinnliga författare.

Hustavleidealet placerade kvinnan utanför det offentliga och därmed utanför det retoriska. Under den svenska frihetstiden ingick vältaligheten som en självklar del av det offentliga livet och präglade de offentliga arenorna; retoriken blommade i kyrkans predikningar, vid talen i akademierna och riksdagarna och inte minst vid universitetens lärdomsuppvisningar, med de då förekommande orationerna och dissertationerna. Utan att överdriva kan man hävda att retorik var direkt förknippat med formell makt, eftersom retoriken var så pass intimt sammanflätad med samhällets sociala och politiska organisering. Detta får stor betydelse ur könssynpunkt. Det var endast män som hade tillträde till de institutioner och arenor där den klassiska retoriken lärdes ut och brukades. Eller något omformulerat, manligheten knöt sig med hjälp av retoriken till det dåtida samhällets maktbaser och retoriken kan därför ses som väsentlig för formeringen av dåtida hegemonisk manlighet.⁸

Under 1700-talet var dessutom författarroll och författarverksamhet oftast knutna till olika former av ämbeten – ämbeten som kvinnor inte hade rätt att inneha. Och än fanns inte en tillräckligt utvecklad litterär marknad där författare kunde söka sin försörjning.⁹ Samtidigt är det uppenbart att frihetstidens kvinnliga författare trots allt både besatte retoriska färdigheter och gav sig in i det offentliga livet med sina texter, men de gjorde det utifrån sina speciella

förutsättningar. Genom min ovan nämnda undersökning har jag funnit 141 kvinnliga författare som gick i tryck mellan åren 1720–1772. Dessa kvinnliga författare skrev i hög grad av sociala skäl och representerade ofta med sina verk de hushåll de var medlemmar i. Tillspetsat kan man säga att de inte producerade texter som sprang ur samhällets tre tyngsta offentliga institutioner – kyrka, statsapparat och universitet – utan ur de nätverk som spanns runt dessa.

Kunskaper i klassisk retorik var alltså en av nycklarna till framgång i det offentliga. Den manliga författarens bildningsgång under 1700-talet kunde gå via privatlärare eller elementarskolor och gymnasier vidare till universiteten. Målet med utbildningen var att den skulle ge en inskolning till olika verksamhetsfält i det offentliga, av vilka några nämndes ovan.¹⁰ Men den kvinnliga författarens bildningsgång såg helt annorlunda ut och hade andra syften. Mycket återstår att undersöka just när det gäller denna fråga. Ett rimligt antagande är dock att flickorna, liksom pojarna, fostrades inför sin framtida verksamhet, som i flickornas fall handlade om att så småningom fullgöra sina plikter i hushållet. Något som emellertid gynnade uppkomsten av kvinnliga författare var att de övre ståndens flickor inte bara lärde sig praktiska färdigheter, utan även behövde träna sin socialt representativa förmåga. Detta innebar i sin tur att kunskaper i konversation, brevskrivning, men även viss vältalighet, var önskvärda.¹¹ Men även om de övre ståndens flickor alltid fick någon form av utbildning

7 Om hustavlan se t.ex. Pleijel (1970), s. 23 f. samt s. 30 ff. Rörande genusteoretiskt perspektiv på hustavlan se t.ex. Stadin, (1997); Gudrun Andersson (1998), s. 37 f., s. 58 f.; Lövkrona (1999), s. 142.

8 Beträffande begreppet hegemonisk manlighet se Connell (1999), s. 101 ff. Rörande maktbaser, manlighet och makt se Göransson (1998).

9 Bennich-Björkman (1970), s. 17 f. och passim. Manliga författare skrev dessutom ofta i hopp om patronage. Detta förekommer, men är mer sällsynt hos kvinnliga författare. Att skriva för honorar var överhuvudtaget ovanligt under svenskt 1700-tal, eftersom den litterära marknaden i Sverige var outvecklad. Se Öhrberg (2001), kap. I:2.

10 Se Stina Hansson (2000), s. 41 ff., s. 52 f.

11 Jfr Stina Hansson (1993), passim.

utgjorde denna för det mesta en otillräcklig grund att stå på för en mer avancerad litterär verksamhet. Framför allt saknades i regel det som var inträdesbiljetten till de lärdas universum: kunskaper i latin.¹² Det är alltså ingen slump att en av de frågor som hamnade högt på dagordningen för många kvinnliga författare, som t.ex. Hedvig Löfwenskiöld, var kraven på bättre utbildning för flickor.

Mot bakgrund av detta blir frågan vilka faktorer som skall tas i beaktande när man gör genusteoretiska retoriska analyser av texter från denna tid. I denna artikel koncentrerar jag mig enbart på några väsentliga element för att lyfta fram hur *ethos* anläggs hos de två kvinnliga författare vars texter analyseras. Det finns goda skäl att koncentrera diskussionerna till att i första hand gälla *ethos*. Exempelvis skulle kvinnor idealt sett vara mer blygsamma och tillbakadragna än män. Detta kunde få konsekvenser rörande *ethos*. Anlägger t.ex. kvinnliga författare i högre grad än sina manliga kollegor ett könsbetingat ödmjukhetstopos för att avväpna eventuell kritik mot att de överhuvudtaget tar till orda? Är den ödmjukhet som uttrycks i Hedvig Löfwenskiölds först citerade dikt gängse förekommande? Förutom att en diskussion görs av författarnas position med avseende på såväl kön som andra konstituerande faktorer, samt de sammanhang i vilka texterna tillkommit, diskuteras språk, stil och vissa argument. En viktig fråga rör stil och språk, vilket i sin tur blir viktigt för retorisk effektivitet och därmed även för *ethos*. Syns t.ex. skillnader mellan manliga och kvinnliga författare när det gäller stilistisk finess? En annan fråga rör bruket av *loci*. Kommer t.ex. kvinnor i lika hög grad som män med lärda hänvisningar? Används samma typer av argument när det gäller politiska diskussioner? Med

12 Antalet latinkunniga kvinnliga författare under perioden 1720–1772 var t.ex. ytterst få. Se Öhrberg (2001), s. 44.

vilka argument motiverar de kvinnliga författarna sin retoriska aktivitet?

Två slags texter används för att diskutera detta, dels så kallade tillfällesdikter – sådana texter som skrevs till speciella tillfällen, t.ex. bröllop och begravningar – dels politiska texter. Bägge dessa typer av texter tillhör det jag med Stina Hanssons ord vill kalla ”konstlitteraturen”, det vill säga den litteratur som utformades med den konstfärdighet som lärdes ut av den klassiska retoriken. Hansson menar att tre interagerande fenomen konstituerar konstlitteraturen: den klassiska retoriken, en kvardröjande muntlighet och slutligen det hon med Horace Engdahls term betecknar den litterära repertoaren. I denna återfanns ”saker” (*res*) t.ex. argument eller myter etc. och ”former” (*verba*).¹³ Med utgångspunkt från Stina Hansson kan man fråga sig om samma repertoarer nyttjades av kvinnliga respektive manliga författare.

”Nu Hymen facklor tändt” Att hylla ett brudpar

Först vill jag vända blickarna mot ett vittert syskonpar, Charlotta Löfgren (gift Lagerman, 1720–1784) och hennes bror Henrik Anders Andersson Löfwenskiöld (1699–1765). På många sätt kan de sägas inkarnera två typiska författarroller vid denna tid: den manliga ämbetsförfattaren och den kvinnliga författaren som kommer från ämbetsmanna- och prästsläkt. Här analyseras de bröllopsdikter som syskonparet skrev till samma tillfälle: bröllopet mellan friherren och officeren Anders Lejonhjelm och den likaså adliga landshövdingens dotter Brita Magdalena Lagerfeldt, vilket ägde rum i Linköping den 8 maj 1763.¹⁴ Vi kan nog anta att

13 Stina Hansson (2000), s. 40 f. Jfr Engdahl (1986), s. 37 f.

14 Om paret Lejonhjelm-Lagerfeldt se *Svenskt biografiskt lexikon*, band 22, s. 101 ff.

syskonen Löfgren-Löfwenskiöld kände föremålen eller deras familjer, eftersom de alla tillhörde den östgötska sociala eliten. Här, liksom när det gäller Charlotta Löfgrens övriga bevarade tryckta produktion, rör det sig troligtvis om dikter skrivna av sociala skäl, i detta fall vänskapsdikter. Jag vill genom analyserna visa på det *ethos* som anläggs i de respektive dikterna och huruvida detta kan knytas till kön. Men jag vill också diskutera om skillnader i retorisk förmåga kan spåras mellan en manlig författare som drillats i den skolretorik som lärdes ut vid de högre lärosätena gentemot hans kvinnliga kollega.

Syskonen kom från en östgötsk ämbetsmannafamilj. Henrik Anders Löfwenskiöld, eller Löfgren som han alltså ursprungligen hette, hade fått en grundlig skolning i klassisk retorik, inte minst vid universitetet. Han stod vid tiden för bröllopet på krönet av sin ämbetsmannakarriär, vilken också resulterat i att han så småningom adlats. När bröllopsdikten skrevs var H.A. Löfwenskiöld amiralitetskammarråd i Karlskrona och hade en diger litterär produktion bakom sig; han var framför allt uppskattad för sin latinska diktning. Charlotta Löfgren var gift med prästen Petrus Lagerman och år 1763 bodde paret i Norrköping. Hennes bildningsgång är inte känd, men vid läsningen av hennes dikter och brev upptäcker man snart att hon uppenbarligen hade fått någon form av skolning och att denna inkluderade värtalighetskonsten. I samtiden hyllades hon som en skicklig brevskrivare och skald. Löfgren ingick för övrigt i ett litet kotteri av andra kvinnliga författare, bland annat tillsammans med sin systerdotter (den ovan nämnda Hedvig Löfwenskiöld), vilka hade kontakter med ingen mindre än den uppburna skaldinnan Hedvig Charlotta Nordenflycht.¹⁵

15 Om H.A. Löfwenskiöld se Sven Hansson (1991), s. 141 f. och Öhrberg (2001), s. 58 ff., 103 ff. och 111 f. Om Charlotta Löfgren se Sven Hans-

Tillfälleslitteraturen spelade en viktig roll i dåtidens sociala liv hos de övre stånden. Det var därför givet att ett så pass betydelsefullt brudpar ur den lokala eliten som Anders Lejonhjelm och Brita Magdalena Lagerfeldt hyllades med dikt på sin bröllopsdag. Tillfällesskrifter utgör för övrigt den ojämförligast största gruppen av de kvinnliga författarnas tryckta produktion. Överhuvudtaget är merparten av den bevarade tryckta litteraturen från 1700-talet just tillfällesskrifter av olika slag. Den dominerande typen i de bevarade svenska bestånden av tillfallestryck består av skrifter skrivna till begravingar, på andra plats kommer bröllopskrifter.¹⁶

Retoriskt sett tillhör bröllopsdiktningen, liksom tillfälleslitteraturen i övrigt, den epideiktiska diktningen (på latin genren *genus demonstrativum*). Huvudsyftet med tillfaldiktningen var följaktligen att skapa *exempla*, oftast prisvärda sådana,¹⁷ och det fanns fasta former för hur olika slags tillfälleslitteratur skulle skrivas. Bröllopsdiktningen kunde dock erbjuda en större utmaning jämfört med framför allt gravdiktningen, inte minst för en författare som inte drillats i skolretorik. Retorik- och poetikhandböckerna gav nämligen inte på samma sätt anvisningar när det gällde bröllopsdiktningen och det fanns en större variation inom bröllopsdiktningen jämfört med begravningsdiktningen såväl när det gällde bruket av topiker som formmässigt.¹⁸

De bröllopsdikter som kommer att diskuteras här var som framgick ovan skrivna till ett glansfullt tillfälle. Det förstår vi redan

son (1991), s. 140–182 och Öhrberg (2001), s. 58 ff., 103 f., 109 ff. och 122 ff.

16 Ridderstad (1980), s. 28 ff.; Öhrberg (2001), s. 76. För en definition av termerna tillfällesskrift, tillfallestryck och tillfälleslitteratur se Ridderstad (1980), s. 26

17 Det finns också en uppsjö av parodiska, smådande tillfällesdikter från denna tid, vilka främst skrivits i politiskt syfte. Se t.ex. Öhrberg (2001), s. 330 f., n. 49.

18 Se t.ex. Stina Hansson (1975), s. 76 ff.

av titeln på H. A. Löfwenskiölds dikt, där brudparets och tillfällets sociala betydelse i gängse ordning anges: *PÅ FRIHERRENS, RYTTMÄSTARENS AF ÖSTGÖTHE CAVALERIE, OCK RIDDARENS Af KONGL. SVÄRDSORDEN, HÖGVÄLBORNE, HERR ANDERS LEJONHJELMS, SAMT HÖGVÄLBORNA FRÖKEN BIRGITTA MAGDALENA LAGERFELTS BRÖLLOPSDAG* ... På titelsidan berättas också att dikten var "Öfversändt från Stockholm", Löfwenskiöld hade alltså inte själv haft tillfälle att framföra eller dela ut sin dikt vid bröllopet, något som annars var vanligt.

Även anslag och form i Löfwenskiölds dikt markerar tillfällets prestige. Ganska omedelbart i dikten anges dess tematik: de bägge kontrahenternas ädla börd. "All likhet af hvad ädelt är:/ Af Lejons Stam ock art den ena,/ Den andra sällast ses förena/ Med Dygd den prydnad *Lagren* bär." (Strof 1) Här ser vi också den ordlek med brudparens namn ("Lejons" och "Lagren"), som kommer att användas dikten igenom. Dikten består av sju sexradiga strofer och är skriven på stigande fyrtaktigt versmått (jambiskt), något som var vanligt i tillfällesdiktning.¹⁹

I den andra strofen övergår diktaren till att beskriva brudgummens dygder, vilka främst kopplas till hans ärorika härkomst mer än hans egna gärningar. Visserligen försäkras att friherre Lejonhjelms är "värd den *Hjelm* Dess Fäder burit" (strof 2), men mer precis än så blir det inte. Det är förfädrens gärningar som står i centrum: den "Lejonlike" förfader som en gång förde ätten till Sverige (strof 3), eller den farfar som blödde av "vackre sår" vid "*Dnieperns* bistra strand" (strof 4). Beskrivningarna av ättens ärorika förflutna tar också fasta på de dygder som var gängse förekommande när adelsmän skulle hyllas och som kan förknippas med egenskaper lämpliga för en man i adels-

ståndet: hjältemod i krig och trohet mot konungen och fosterlandet.²⁰ Ur könsynpunkt är det viktigt att framhålla att denna beskrivning av den gode krigaren inkarnerar ett berömvärd dåtida manlighetsideal. Legitimt kontrollerat våld, som det utövats i krig, sågs vid denna tid som del i en positiv mansbild.²¹

Mot slutet av dikten vänder sig diktjaget till bruden. Även hennes dygder relateras till härkomst. När man tänder eviga "[rökverk] på vördnads altar" för lejonhjelmarna bör man inte glömma bort brudens far framhålls det i strof fem. Liksom lejonhjelmarna hyllas brudens ätt patriotiskt som "ägta Göther" (strof 6). Men till skillnad från brudgummens ätt tas dessutom en kvinnlig anförvant upp, nämligen brudens mor vilken artigt prisas som "en Prydnad i Dess Kön" (strof 6).

Erotiska inslag var av naturliga skäl gängse förekommande i bröllopsdiktningen, men vid detta tillfälle hade det knappast följt principen om *decorum* att ta med alltför öppet erotiska inslag. Slutet av Löfwenskiölds dikt består av en välgångsönskan till brudparet, vilken har en ytterst lätt och inlindad erotisk anstrykning som även den följer diktens tematik. Det framhålls att ätten nu "bereder" sig på "skörd" (strof 7). Alltså, här ställs förhoppningar på att brudparet är fruktsamma och därmed kan föra släkten Lejonhjelms vidare.

Något som kanske kan väcka undran är en slagsida som finns i dikten rörande den uppmärksamhet som ägnas brudgum respektive brud. Av diktens sju strofer ägnas brudgummen, eller snarare hans ätt, tre och en halv strof, medan bruden får hålla tillgodo med knappa en och en halv. När det gäller en bröllopsdikt som denna skall nog inte fokuseringen på mannen ses som ett

20 Dygder som i dikten dessutom förbinds med den under 1700-talet alltmer uppblommade göticismen.

21 Hassan Jansson (2002), s. 54.

19 Rimflätningen är aabCCb och versen är hyperkalektisk i vissa rader.

utslag av ’misogyni’, utan förklaringen kan måhända istället sökas i äldre föreskrifter för bröllopsdiktning. J.C. Scaliger menar i sin poetik att brudgummen skall beskrivas extra utförligt, eftersom han då framstår som attraktiv för bruden.²²

Charlotta Löfgrens dikt har titeln *EN SEDD FÖREBILD Den 8 Maji, Af Högvälborne BARONS, Ryttmästarens och Riddarens, HERR ANDERS LEJONHJELMS Samt Högvälborna FRÖKENS, BRITA MAGDALENA LAGERFELDTS Tillkommande lycka och förnöjelse*. Dikten har en delvis likadan struktur som H.A. Löfwenskiölds, såtillvida att även Löfgrens har den inom tillfällesdiktningen vanliga uppdelningen där en allmänt hållen inledning (*in genere*) följs av en del som direkt riktar sig till föremålen (*in specie*).²³ I bägge fallen vinner också de respektive dikterna välvilja dels genom att redan på titelbladet markera tillfällets sociala status och betydelse, dels genom att i respektive *exordium* betona sin glädje och lycka över den celebra tilldragelsen. Löfwenskiölds *in genere*-del är dock endast tre rader kort och består i att diktjaget uppmärksammar att ”Ryktet bådär” den lyckliga tilldragelsen (strof 1). Även i Löfgrens dikt får diktjaget information om den betydelsefulla tilldragelsen av en personifikation. Men här är det inte Ryktet utan istället dygden Beständigheten som väcker diktjagets uppmärksamhet. ”Liksom uti en blix” kommer Beständigheten till diktjaget och berättar den glada nyheten om giftermålet mellan dessa ”ärens Vänner”; ett giftermål som är en belöning för beständighet och till vilket rentav ”en guda-mackt [...] visar sitt behag” (rad 2, 5 och 8). Bägge dikterna är dessutom skrivna under signatur, vilket för övrigt var det vanliga när det gällde tillfälleskrifter. Alla i denna bekantskapskrets visste säkerligen

vilka som dolde sig bakom signaturerna C.C.L. och H.A.L.

Men det finns också skillnader mellan dikterna. *De loci a persona*, de dygder, som tas upp skiljer sig markant och i viss mån även dikternas form. Löfgrens dikt är till att börja med inte indelad i strofer, utan består av sexton korsrimmade rader. Hon använder sig här, som hon ofta gjorde, av alexandrinsk vers, det vill säga ett sextaktigt stigande versmått där raderna är korsvis rimmade. Detta versslag blev allt vanligare under 1700-talet i tillfällesdiktningen och kan ses som ett ’högt’ versmått.²⁴ I denna dikt, i likhet med andra av Löfgrens hand, löper alexandrinerna lätt och jämt. Det finns ett annat harmoniskapande – och elegant – element i dikten och det består i balansen mellan den allmänna inledningen och tilltalet till brudparet. Det senare kommer efter åtta rader, det vill säga precis mitt i dikten.

Den mest markanta skillnaden mellan de bägge syskonens dikter rör emellertid de dygder som tas upp. Löfgren koncentrerar sig inte på härkomst eller gärningar utan istället på den dygd som både bringar det glada budskapet och är en central egenskap hos föremålen: den beständighet som också skapar den fasta grunden för ett gott äktenskap. Efter den inledning där diktjaget språkat med Beständigheten tilltalas brudparet direkt och med en exklamation, ”Ach!” (rad 10), understryks diktjagets glädje, som nu beror på att diktjaget fått en ny vision, men denna gång av framtiden. De sista sex raderna tar sedan upp framtiden, den kommer att bli behaglig, eftersom äktenskapet bygger på just beständighet och parets trohet gentemot varandra: ”Af all förnöjlighet, i äckta sammanlefnad,/ Af sällhet, lika fast, som bægges trohet ren,” (rad 13–14).

Charlotta Löfgrens dikt är ledigt skriven, men trots detta bibehålls principen om *decorum* intakt genom bruket av såväl *loci* som

22 Stina Hansson (1975), s. 77. Jfr Öhrberg (2001), s. 145.

23 Jfr Stina Hansson (2001), s. 57.

24 Jfr Stenberg (1998), s. 223.

genom formen: gudamakter uppmärksamar tillfället, dikten är skriven på ett 'högt' versslag, osv. H.A. Löfwenskiölds dikt anlägger dock ett förhållandevis mer högstämt tonläge. Hög stil skapas här främst med hjälp av direkta sociala markeringar, alltså genom den grundliga redovisningen av föremålets härkomst och ätter, mer än av form. Löfgrens dikt är också mer gladlynt och uppsluppen än broderns, men saknar den lätta erotiska antydning som finns hos honom. Erotiska inslag, såväl öppna som antydda, är överhuvudtaget ovanligare hos kvinnliga än manliga tillfällediktare under denna tid.²⁵ Dikterna skiljer sig alltså åt, men jag vill hävda att det bäge är retoriskt effektiva och anpassade efter tillfället var och en på sitt sätt.

Löfgrens dikt kan, på grund av sitt mindre högstämnda tilltal, för en modern läsare te sig mer personlig än Löfwenskiölds. Här är det dock viktigt att framhålla att detta rör sig om rolldikter. Den höga ämbetsmannen och latinskalden Löfwenskiöld axlar en för honom lämplig retorisk roll, Löfgren som varande prästfru en annan och delvis mindre pretentiöst. Genom detta skapas emellertid vissa skillnader rörande *ethos* och frågan är hur dessa skall tolkas. Visserligen finner man, som påpekades ovan, liknande sätt att vinna välvilja på titelblad och i *exordium*, men Löfgren anlägger, främst genom valet av *loci a persona*, trots allt ett förhållandevis mer anspråklöst *ethos* än sin bror. Därmed inte sagt att detta är betingat av ödmjukhet. Dessutom menar jag att Löfgren på detta sätt kan föra fram sina åsikter, inte bara om brudparets dygder och tillfällets betydelse och glans, utan också om det ideala äktenskapet.

I bröllopsdiktningen är det givet att det ideala förhållandet mellan man och kvinna ofta tas upp. Här kan man notera den bild som tonar fram i Löfgrens dikt. Lika mycket

25 Öhrberg (2001), s. 130 f.

utrymme ges åt brud respektive brudgum. Det finns en harmoni i dikten, som inte enbart gäller den ovan redovisade balansen mellan *in genere*- respektive *in specie*-delen. I dikten betonas de dygder som bildar grunden för ett gott äktenskap och dessa dygder finns hos *bägge* kontrahenterna. Vi kan jämföra med den fokusering på ett adligt manlighetsideal, som återfinns i Löfwenskiölds dikt. Hos Löfgren målas istället bilden av ett ömsesidigt äktenskap upp, där bådas lika egenskaper blir viktiga i samma omfattning. Och här finner vi framför allt ett ideal som skiljer sig från Hustavlans syn på äktenskapet, där hustrun skulle vara mannen underdånig.²⁶ Även hos andra samtida kvinnliga författare finner man att bröllopsdiktningen används för att föra fram tankar om det ömsesidiga äktenskapet.²⁷ En som exempelvis ofta gjorde det var den kvinnopolitiskt radikala Hedvig Charlotta Nordenflycht, som alltså inte bara var kollega utan också vän med Charlotta Löfgren.

Politik, retorik och kön

Frihetstiden var en på många sätt genompolitiserad period och det politiska systemet skapade grogrund för en intensiv och livlig politisk debatt i såväl muntlig som skriftlig form. Kvinnor hade dock inte formellt politiskt inflytande under den svenska frihetstiden, vilket för övrigt gällde den större delen av befolkningen. Intressant ur kvinnohistorisk synpunkt är därför att en stor del av debatterna också tog plats utanför de formella sammanhangen, t.ex. utanför riksdagarna. I dessa informella sammanhang höjde en hel del kvinnor sina röster. De skrev politiska texter, ledde politiska salong-

26 Historikern Kekke Stadin framhåller att idealbilden av ömsesidig kärlek skiljer sig från Hustavlans betoning på hustrulig underdånighet. Se Stadin (1997), s. 234 f.

27 Lindgärde (1999), s. 50–70 och Öhrberg (2001), s. 150.

er, diskuterade och kommenterade politiska förhållanden i sina dagböcker och brev.²⁸ Detta väcker för feminismen klassiska frågor. Hur gör en person som är formellt exkluderad från politiska sammanhang, men ändå vill ta till orda när det gäller politik? Och hur gör man när man rentav betraktas som olämplig att yttra sig i offentliga ting?

När det gäller retorik som brukas i politiskt syfte blir frågan om makt – både formell och informell – extra tydlig. Inom genusbaserad retorisk forskning har termen ”retorisk strategi” lanserats av Brigitte Mral. Med hjälp av detta begrepp undviks att tonvikten läggs på en, essentiellt skapad, ”manlig” eller ”kvinnligen” retorik. Förhoppningsvis kan därtill dynamiken i den retoriska situationen betonas – de enskilda författarnas val och möjligheter, liksom eventuella begränsningar lyfts fram.²⁹ För att ytterligare skärpa diskussionen och betona maktperspektivet vill jag här dessutom göra en bodelning mellan retorisk strategi och det jag vill kalla ”retorisk taktik”. Detta görs med inspiration från etnologen Michel de Certeau diskussioner om olika maktgenererande praktiker, där han skiljer på *strategi* respektive *taktik*. Utvecklandet av strategier, menar de Certeau, kännetecknas av långsiktighet vilket bland annat kräver en ”plats” (t.ex. en institution), från vilket makt kan skapas. Taktik är de svagas konst. ”The space of a tactic is the space of the other. Thus it must play on and with a terrain imposed on it and organized by the law of a foreign power.” Men den strategiskt producerade makten skall därför inte ses som total och med hjälp av Foucault understryker de Certeau hur makt alltid producerar motmakt.³⁰

28 Öhrberg (2001), del III.

29 Mral (1995) och (1999), s. 11 ff. Se även Öhrberg (2001), s. 280. Jfr även med McConnell-Ginels resonemang om språkliga strategier (1980).

30 de Certeau (1984), citat från s. 37. För använd-

För att diskutera den retoriska taktik som används av en kvinnlig författare som gav sig in i den politiska debatten vill jag här ta upp några exempel på retoriken i 1730-talets svenska essäpress (i det som ibland kallas moraliska tidskrifter).³¹ Här kommer en tidskrift som författats av en kvinnlig författare att jämföras med andra samtida tidskrifter skrivna av manliga (eller anonyma) författare. Den tidskrift och författare som står i fokus är *Samtal emellan Argi Skugga och en obekant Fruentimbers Skugga. Nyligen ankommen til de dödas Rijke* som utkom i tio nummer mellan åren 1738–39 (hädanefter kallad *Samtal*), vilken var skriven av den holländskfödda Anna Margareta von Bragner (g. Momma, 1702[?]–1772).³² Hennes tidskrift jämförs med publikationer skrivna av manliga (eller anonyma) författare, inte minst Olof von Dalins kända *Then Swänska Argus* (1732–34), men även med andra, idag mer eller mindre glömda, tidskrifter.³³

Essäpressen var en nyhet i Sverige under 1730-talet och importerad från Europa, där tidskrifter som de berömda *The Spectator* och *The Tatler* satt tonen. I essäpressen behandlades, som namnet antyder, en mängd ämnen i lättillgänglig form. Här kunde läsarna ta del av resonemang rörande allt

ningen av begreppet taktik i genussammanhang se även Arping (2002), s. 17 ff. de Certeau knyter också detta resonemang till den klassiska retoriken och menar att det ”de svagas taktik” blir särskilt tydliga om man analyserar figurer, se a.a. s. 38 f.

31 För termen essäpress se Oscarsson (2000), s. 100.

32 För en grundligare diskussion av von Bragner och hennes tidskrift hänvisas till Öhrberg (2001), kap. III:2.

33 De övriga är Carl och Edvard Carlesons *Sedolärande MERCURIUS* (1730–31), den av Johan Browallius troligen författade *Oskylldig Mål-Ro / Eller / Förnöjligen Samtal Om hwarhje handa Lärda och Nyttiga saker ...* (1731?), Olof Gyllenborgs *Skuggan Af den döda ARGUS* (1735) och de anonyma *Samtal I The Dödas Rijke, Emellan Den Sedolärande MERCURIUS, Och Den Swänska ARGUS* (1735[?]) samt *Den Swenske PATRIOTEN* (1735).

från handel och politik till diskussioner om moralfrågor eller filosofi. Såväl det didaktiska som politiska syftet är uppenbart i denna press.

Ett utmärkande drag för essäpressen är den resonerande tonen. Ofta är tidskrifterna utformade i dialogisk form; det vill säga en fiktiv karaktär talar antingen direkt till läsarna, eller så för olika karaktärer – vanligen två – ett samtal. Ibland finner man dessutom att tidskrifterna har en fiktiv ramberättelse som ger författaren möjlighet att föra samman de karaktärer som sedan får ordet. Dessa kan till exempel mötas på den mötesplats som kan sägas inkarnera tanken på det ideala samtalsforumet vid denna tid, nämligen kaffehuset. Att bygga upp tidskrifter på detta fiktiva sätt var givetvis praktiskt ur många synvinklar. Dels var det retoriskt effektivt, eftersom det gav möjligheter att föra fram olika typer av argument, det vill säga det gav det möjligheter att skapa *pro-et-contra*-diskussioner mellan karaktärer med olika ståndpunkter. Men det fyller också funktionen av att roa, och därmed behaga, läsarna. Dels användes dessa, mer eller mindre fantasifulla fiktiva berättelser till att föra fram diverse politiskt laddade budskap. Det var helt enkelt ett sätt att förvilla censuren.

Här tänker jag emellertid lyfta fram och diskutera ett annat för essäpressen utmärkande drag: den var också en arena för diskussionen om Könet – det vill säga kvinnan. I den följande analysen kommer jag just i första hand att koncentrera mig på detta, särskilt när det gäller de argument och den argumentation om kvinnans natur som brukas.

Runt mitten av 1730-talet visade sig märkliga spöken i den svenska huvudstaden. Det var vålnader och skuggor efter tidskriften *Then Swänska Argus* som uppträdde i de periodiska publikationer som i *Argus* efterföljrd trycktes och spreds till läsarna. I en del av dem dyker nämligen den döda

tidskriften *Argus* upp i personifierad, men avliden form. Ibland finns rentav *skuggan* till den avlidna tidskriften med! ”Sedan Swänska *Argus* dog/ Börjar *Argus* skugga spöka”, som det heter i en tidskrift.³⁴ Följaktligen förläggs också ramberättelsen till dödsriket. Författarna använder sig därmed av en sedan antiken beprövad litterär form: samtal mellan de döda.

von Bragner tillhörde en av dessa författare. I hennes *Samtal* möts diverse döda människor, eller skuggor till avlidna, i dödsriket där de får diskutera diverse ämnen.³⁵ Det är inte någon slump att *Samtal* kom ut i samband med 1738–39 års riksdag. En stor del av tidskriften innehåller nämligen diskussioner huruvida Sverige skulle engagera sig på Turkiets sida i ett revanschkrig mot Ryssland – vilket var vad hattpartiet ville – eller hålla sig utanför konflikten – vilket var vad mössorna ville. I *Samtal* finner man efter en noggrann utredning av när det är rätt att ett land startar krig (det vill säga en diskussion om folkrätt), en maning till försiktighet. Ur könsperspektiv är det givetvis intressant att en kvinna ger sig in i en så prestige-fylld debatt som den om den svenska utrikespolitiken.

Vid en första anblick verkar dock von Bragners *Samtal* förhållandevis kaotiskt. Olika karaktärer dyker upp i handlingen för att sedan försvinna och de ämnen som diskuteras spänner över ett vitt fält och ser inte ut att ha något samband med varandra. En närmare granskning av texten avslöjar emellertid ett mönster. Huvudpersonen i tidskriften är en kvinna, här kallad Fruntimret,³⁶ som är en skugga efter en död (okänd)

34 [Gyllenborg] (januari 1735), [opag.].

35 Andra tidskrifter som använder samma grepp är Gyllenborgs *Skuggan Af den döda ARGUS* (1735), *Samtal I The Dödas Rijke, Emellan Den Sedolärande MERCURIUS, Och Den Swänska ARGUS* (1735[?]) och *Den Swenske PATRIOTEN* (1735).

36 Här kan man framhålla att detta är den enda svenska tidskrift långt fram i tiden som har en kvinnlig huvudperson, först på 1770-talet före-

tidskrift, och en av hennes första diskussionspartners i tidskriftens sammanlagt tio nummer är just skuggan efter den avlidna tidskriften *Argus*. I första numret av *Samtal* bevittnar vi ett möte mellan Fruntimret och *Argus*. Efter ett parti med *genus demonstrativum*, där de bägge skuggorna prisar varandra, och därmed laddas med positiva egenskaper och trovärdighet för läsarna, berättar Fruntimret för *Argus* att hon hört talas om en undanskynd och av vallgravar omgärdad park i dödsriket: de lärdas park. Därinne vistas de lärda männen och filosoferna bakom höga murar. Fruntimret förklarar att det också borde finnas kvinnor som åtminstone kommit nära parken. Dessa räknas upp i en fotnot och bland dem finner man kvinnopolitiskt radikala författare som de svenska Aurora von Köningsmarck och Sophia Elisabeh Brenner eller den holländska Anna Maria van Schurman. Fruntimret menar att även hon skulle vilja komma närmare parken och hon vill ha hjälp av *Argus*.

Här menar jag att man kan finna nyckeln till textens övergripande budskap eller tes: kvinnor har inte bara möjligheter att lära, utan också en rätt till bildning. I *Samtal* ser man därför hur olika ämnen avhandlas systematiskt så att även en relativt ’olärd’ person kan tillägna sig dem. Här diskuteras moralfilosofi, religionsfrågor, naturvetenskap, utrikespolitik och folkrätt – till och med slaveriets vara eller icke vara – och i tidskriften pläderas för tryckfrihet och religionstolerans. Kännetecknande för många av diskussionerna i *Samtal* är deras radikalism och i von Bragners *Samtal* finner vi dessutom ett ovanligt tidigt exempel på hur upplysningsidéer når Sverige.³⁷

kommer det igen och då i den s.k. ”fruntimmerpressen”, det vill säga i tidskrifter som till skillnad från von Bragners riktar sig enbart till kvinnliga läsare.

37 *Samtals* radikalism har framhållits av samtliga de forskare som tagit upp tidskriften till diskussion,

Även i många av de ovan nämnda tidskrifterna är tvivelsutan ett av målen att uppfostra kvinnan. Den avgörande frågan är emellertid hur och varför. Argumentationen i dessa tidskrifter blir då ofta känsloladdad och huvudsakligen använder man sig av negativa *exempla* för att underbygga tesen om kvinnans behov av (upp)fostran. I ett antal av tidskrifterna målas nämligen en skräckbild upp, där kvinnan beskrivs som fåfång, pratsjuk och konsumtionsgalen.

I en av föregångarna till *Then Swänska Argus* visar bröderna Carleson i sin *Sedo-Lärande MERCURIUS* (1730–31) upp det sladdrande fruntimret, som kan ”*orera* några timmar bortåt öfwer ingen ting”. Den kvinnliga ’värtaligheten’ blommar när trivialiteter skall disputeras: ”Jag har ofta hört et Fruentimmer rita ut i en lång straxt sammanfattad undersökning öfwer en Styfkortels *Form*, och banna sin piga effter alla *Rhetoriska Reglorne* för en sönderslagen *Thé-kopp*.”³⁸ Författaren till *Oskylldig Mål-Ro* (1733?) framhåller dock att fruntimmer kan resonera klokt (ibland), men enbart om de inte grips av ”sina med födde starcka *passioner*”.³⁹ När man slår upp det första numret av *Den Swenske PATRIOTEN* uppmanas ironiskt ”Sprät-hökar” och Lek-dockor” att lägga bort tidskriften, eftersom författaren ämnar tala allvar.⁴⁰ (Den i essäpressen frekvent förekommande Sprätthöken, också

se t.ex. Larsson (1993), s. 432 och Oscarsson (2000) s. 110. För en grundligare diskussion om *Samtals* upplysningstendens hänvisas till Öhrberg (2001), kap. III:2. Att *Samtal* har denna tendens är extra intressant ur könsynpunkt. Först många år senare, i Hedvig Charlotta Nordenflychts systematiska och programmatiska skrifter runt mitten av 1700-talet, finner vi samma uppenbara ambition att inkludera kvinnor – att föra upp frågan om kvinnans lika värde – i upplysningsdiskursen. Om Nordenflychts projekt, se Öhrberg (2001), s. 258–274.

38 [C. och E. Carleson] (nr 11, 18/8 1730), [opag.]

39 [Browallius?] (nr 7, u.å. [1731?]), s. 51.

40 Den Swenske PATRIOTEN (nr I, 1735), [opag.].

kallad Snushanen eller Petit Maitren, ses även han som ett hot mot sedlighet och moral. Men det kan understrykas att detta negativa manliga *exemplum* förknippas just med kvinnlighet; han söker kvinnligt sällskap, skvallrar som en kvinna, är fåfång etc.) I *Den Swenske PATRIOTEN* framhålls längre fram att ”Upfostringen är [...] ett Hufwudwärk i *Republiquen*.” Och uppfostran av kvinnorna är nödvändig, eftersom Fruntimren inte enbart är ämnade till att förlusta sig och föda barn, utan även till att uppfostra de späda barnen, ”gåssarna”. Kvinnorna bör därför övertalas att förkasta ”läckerheten och fåfångligheten”. Läget verkar onekligen allvarligt. När den stackars Patriototen skall göra visit hos ett fruntimmer är där så fullt av Sprätthökar att han inte kan komma in. På ett annat ställe han besöker trängs en mängd fruntimmer med talande och suspekt fransyska namn som mlle Toilette och fru Joëuse (det vill säga fru Passionerad spelska) vid te- och spelbord.⁴¹ I Dalins *Then Swäniska Argus* finner man med jämna mellanrum uppmaningar till, eller likalydande beskrivningar av, det svenska fruntimret.⁴² De flesta av dessa tidskriftsförfattare var överens. Fruntimren behövde disciplineras!

Häri liknar dessa svenska essätidskrifter de övriga europeiska. Även där finner man målande beskrivningar av den fåfånga och konsumtionsgalna kvinnan. I denna bild paras äldre förställningar om kvinnan som lättrollig och därmed också tygellös – detta avspeglade sig både när det gällde sexuell beteende och aptit på mat – med nya om kvinnans lättrollighet när det gällde varukonsumtion. När det nya konsumtions-samhället växte fram under 1700-talet ses särskilt kvinnorna som begivna på excesser i konsumtion av nipper och lyxartiklar. Överdriven konsumtion blir en viktig köns-

41 *Den Swenske PATRIOTEN* (nr V, 1735), [opag.].

42 Se t.ex. Dalin (1994), del I nr 3 och del I nr 50.

markör.⁴³

Jämför vi *Samtal* med andra samtida liknande tidskrifter är skillnaden slående. Liksom när det gällde syskonen Löfgren-Löfwenskiölds dikter finner vi dock inga markanta olikheter när det gäller formen. Retoriskt sett är *Samtal* på många sätt utformad som de flesta andra samtida moraliska tidskrifterna. Tidskriften innehåller, som vanligt var, en hel del noter som framhäver det didaktiska syftet, men som även blinkar till de läsare som kan identifiera de hänvisningar som ges till olika filosofer och tänkare. Dialogerna i *Samtal* är i likhet med de i övrig essäpress uppbyggda enligt gängse mönster för *genus deliberativum*. Språk och stil är anpassade efter *humilis*, den låga stilen, den som t.ex. enligt Vossius bland annat var lämpad för samtal.⁴⁴

Men det finns också väsentliga olikheter. I *Samtal* förekommer inte samma flitiga bruk av latinska mottos och citat, som var vanligt i annan svensk essäpress. Dessutom finns inte de där ofta förekommande rojalistiska hyllningarna.⁴⁵ Däremot anknyter *Samtal* till en mondän kontinental kultur, t.ex. genom att ha ett (fiktivt) introducerande brev på franska, riktat till läsaren från ”författaren”, vilken påstås vara en änka (nr 1, s. 1), eller genom att låta Fruntimret kunna

43 Kowaleski-Wallace (1996), s. 4–10 och Maurer (1998), s. 29 f. Jfr Öhrberg (2003.).

44 Vossius (1990), s. 35. Möjligtvis kan man när det gäller detta notera en viktig stilistisk skillnad gentemot annan samtida essäpress. Dessa tidskrifter var stilistisk sett alltså sparsmakade, enligt gängse anvisningar rörande den låga stilen, men en trop kan på många sätt betraktas som ett signum för den essäistiska journalistiken och det är ironin, ibland stegrad till sarkasm. Men där framför allt *Then Swäniska Argus* – som alltså var direkt influerad av den bitvis mycket satiriska *The Spectator* – innehåller en hel del ironi, så finns ytterst få sådana inslag i *Samtal*. Det gör att *Samtal* framstår som dialogisk i ordets verkliga betydelse.

45 Om essäpressens rojalism, se Oscarsson (2000), s. 106.

såväl franska som italienska (nr 2, s. 14). von Bragner hämtar också sina argument från en radikal upplysningsrepertoar, vilket alltså var unikt och får konsekvenser på många plan. Viktigt är även att något man skulle kunna kalla en kvinnopolitiskt emancipatorisk repertoar kommer till användning i *Samtal*. Till en del ligger denna som en undertext i tidskriften, men ibland lyfts den på ett tydligt sätt upp till ytan; som i den ovan refererade fotnoten, där de kvinnor som borde finnas vid de lärdas park räknas upp.

Men det mest slående med *Samtal* är att den ger en helt annan beskrivning av kvinnan än den ovan refererade. Här finns ingen moralpanik över, eller någon disciplineringsönskan av, den känslostyrda kvinnan. Istället visas i tidskriften hur en kvinna deltar i förnuftiga konversationer – inte minst om politiska ting. Den strävan efter kunskap, som inledningsvis metaforiskt formuleras av Fruntimret som en önskan att nå de lärdas park, underbygger i slutänden även tanken på att kvinnor både kan och bör ha möjligheter att yttra sig i politiska frågor.

Tidskriften kan därför ses som en plädering för kvinnans rätt att delta i ett offentligt politiskt samtal och ur retorisk synvinkel är det intressant att se hur denna tes underbyggs. Avgörande är det jag vill kalla den kvinnliga positionen i texten, som i hög grad baserar sig på det *ethos* som anläggs. Pläderingen för kvinnans rätt till bildning och politiskt mandat underbyggs på tre sätt: Fruntimret vänder sig för det första även till kvinnliga läsare. För det andra talar hon direkt till dem, men utan att tala nedsättande eller mästrande. Och för det tredje kan både hon själv och den fiktiva författaren (änkan) ses som positiva *exempla* på bildade kvinnor som är väl värd att ha som samtalspartners, till skillnad från de negativa kvinnliga ovan diskuterade *exempla*. *Samtal* håller i linje med detta en låg känslotemperatur och Fruntimret visar i praktiken

att kvinnor är kapabla att lära, seriösa och dessutom har vältalighetsförmåga. Feministiska retoriska undersökningar av kvinnliga författare från äldre tid har visat att liknande taktiker återfinns hos andra kvinnliga emancipatoriska tänkare som 1600-talsförfattaren Mary Astell eller Mary Wollstonecraft.⁴⁶

Sammanfattning

Både Löfgren och von Bragner använde sig av den officiella retorikens genrer och de gjorde det väl. Det finns stora retoriska likheter mellan deras texter och de författade av deras manliga kollegor. Samtliga ovan diskuterade texter är retoriskt effektiva, var och en på sitt sätt. Och som vi har sett nyttjas delvis olika, men trots allt överlappande repertoarer av de kvinnliga författarna, om man jämför med de manliga, framför allt när det gäller formen. Det finns dock vissa intressanta skillnader som kräver en kommentar. Den kanske mest markanta diskrepansen gäller de *loci* som används av de kvinnliga författarna i de ovan analyserade texterna – och då främst när det rör synen på kön.

Historikern Joan Wallach Scott har betonat hur kön skapas och uttrycks på en kulturell nivå genom olika, ofta motsägelsefulla, symboler eller metaforer. När dessa symboler och metaforer tolkas på en normativ nivå, exempelvis i politiska eller religiösa doktriner, verkar det ibland som den dominerande positionen är ett uttryck för konsensus, när den i själva verket är ett resultat av konflikter och motsägelser.⁴⁷ Tanken på sådana omförhandlingar eller ifrågasättanden av idéer om kön är väsentlig när man här diskuterar kön och retorik.

Det rör sig också i bägge dessa fall om att gripa tillfället när det kommer, med andra

46 Sutherland (1995) och Barlowe (1995).

47 Scott (1988), s. 43.

ord om en effektiv retorisk taktik. von Bragner får chansen att publicera sina åsikter när det politiska intresset är extra stort i samband med 1738–39 års riksdag. Löfgren kan passa på och föra fram sina tankar om det ideala äktenskapet i en bröllopsdikt, vilken i första hand skrivits av sociala skäl.

De respektive *ethos* som anläggs i von Bragners och Löfgrens texter underbyggs genom stilistisk förmåga och finess – dock kanske mest märkbart hos Löfgren – samt skickligt genomförda argumentationer. Men väsentligt är också att dessa kvinnliga författare underbygger sin rätt att tala, och därmed sitt *ethos*, genom att omförhandla synen på kvinnan som underordnad mannen, eller som inkapabel att yttra sig i offentliga ting.

I deras texter finner vi också något jag kallar en kvinnopolitisk repertoar, vilken inte så sällan nyttjades av frihetstidens övriga kvinnliga författare. Kvinnans ställning förs med hjälp av denna upp på dagordningen; även om ingen av de här diskuterade kvinnliga författarna är så djärv att de kräver formellt politiskt eller juridiskt mandat. Häri liknar de merparten av sina kvinnliga samtida kollegor. Ingen av frihetstidens kvinnliga författare ställer heller krav på universitetsutbildning för kvinnor. Men däremot pläderar de inte så sällan för rätten till kvinnlig bildning eller utbildning, som von Bragner (och Hedvig Löfwenskiöld) eller framför som Löfgren sina åsikter om den idealt ömsesidiga relationen mellan kvinna och man. Detta var också en på många sätt nödvändig och välfungerande retorisk taktik i ett samhälle där många ansåg att kvinnor inte var kapabla att yttra sig i offentliga ting. Svaret från många av de kvinnliga författarna blev att likt Hedvig Löfwenskiöld framhålla att kvinnor visserligen hade svårigheter när det gällde författarförmåga, men att detta inte berodde på brister i kvinnans natur, utan istället berodde på bristande (ut)bildning. Detta

sätt att argumentera var inte unikt för just svenska kvinnliga författare, utan återfinns i tidigare internationell debatt; till exempel hos den berömda Anna Maria van Schurman, vilken alltså nämns i von Bragners fotnot.

En annan möjlig taktik för kvinnliga författare hade kunnat vara att anlägga ett könsbetingat ödmjukhetstopos – att t.ex. be om ursäkt för att man som kvinnlig författare överhuvudtaget tog till orda. Som vi såg använder sig dock varken Löfgren eller von Bragner sig av ett sådant. Även detta ligger i linje med övriga samtida kvinnliga svenska kollegor. Hos dem finner man sällan att en könsbetingad ödmjukhetstopik anläggs, däremot ibland en social eller genrebetingad.⁴⁸

Hur skall då de kvinnliga författarnas retoriska aktivitet förklaras? Utan att gå in på en djupare diskussion vill jag ändå lyfta fram några viktiga faktorer, som här förs samman i två paradoxer. Retoriken som sådan präglas för det första av en paradox. Den klassiska retoriken springer ur, och var formad i symbios med, samhällets offentliga arenor, från vilka kvinnor var exkluderade. Men samtidigt lärdes den ut på ett sådant sätt att det gick att tillägna den sig även utanför t.ex. universiteten och den genomsvrade också *hela* den dåtida konstlitteraturen. *Imitatio* och retorikens muntliga natur är två nyckelord. Retorik lärdes ut inte enbart via högre utbildning utan också genom praktik och här torde det sociala livets arenor ha varit av avgörande betydelse för kvinnliga författare. Det var i mycket där de kunde öva sin retoriska förmåga med hjälp av konversation, tillfällesdiktning, brevskrivning och inte minst genom att lyssna, t.ex. till högläsning eller muntliga framföranden av litteratur, eller genom att själva framföra det de skrivit.⁴⁹ En annan för kvinnor gynnsam aspekt är tidens smak för

48 Öhrberg (2001), s. 153 f., s. 279 f.

49 Jfr Stina Hansson (1993), s.191.

rolldiktning, vilket förstärktes genom anonym publikation.⁵⁰ Detta gav även kvinnliga författare möjligheter att använda olika litterära roller, som dock givetvis enbart kunde väljas från ett socialt begränsat spektra. Detta exemplifieras i de respektive roller som systeren Löfgren-Löfwenskiöld iklädde sig, men även i essäpressens intrikata och fiktiva lek med identiteter.

Den andra paradoxen kan observeras på den socioekonomiskt strukturella nivån. Här finner vi ett hårt skiktade privilegie- och ståndssamhälle där individens intresse underordnas hushållet. Men detta på många sätt hierarkiska samhälle kunde också ge kvinnliga författare möjligheter genom att de hade socialt förankrat mandat. Vi kan här påminna oss att kvinnliga författare i hög grad verkade i de nätverk som spans runt maktens institutioner under denna tid – nätverk som i sin tur var betydelsefulla ur

ett maktperspektiv eftersom de var maktgenererande. Olika former av konstilliteratur, framför allt tillfälleslitteratur och brev, fungerade som kitt i dessa nätverk.⁵¹ I Charlotta Löfgrens roll som prästfru ingick tillfällesdiktning som en viktig del av hushållets sociala representation, både hon och hennes make skrev tillfällesdikt när så behövdes. Anna Margareta von Bragner var hustru till en tryckeriägare med en nystartad officin. Att författa en tidskrift gav henne inte bara möjligheter att framföra sina politiska åsikter, utan kunde i bästa fall också ge tryckeriet inkomster och publicitet. Utifrån sina respektive sociala plattformar och genom att i sina skrifter ifrågasätta rådande könsideal kunde dessa kvinnliga författare så överskrida den gräns som sattes för kvinnan i Hustavlans värld.

50 Jfr Mai (1993).

51 Om nätverkens betydelse se vidare hos Öhrberg (2001) s. 55–63 med referenser.

Om författaren:

Ann Öhrberg är lärare och forskare vid Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala Universitet
Email: aurell.ohrberg@ebox.tninet.se

Litteratur:

- Andersson Bo (1991): ”Eva Margaretha Frölich. Nationell eskatologi och profetisk auktoritet”, i: *Kyrkohistorisk årsskrift* 1991, s. 57–81
- Andersson, Gudrun (1998): *Tingets kvinnor och män. Genus som norm och strategi under 1600-och 1700-tal*. Studia Historica Upsaliensia 187, (diss.), Historiska institutionen vid Uppsala universitet, Uppsala.
- Arping, Åsa (2002): *Den anspråksfulla blygsamheten. Auktoritet och genus i 1830-talets svenska romandebatt*, (diss., Göteborg), Brutus Östlings Bokförlag Symposium, Stockholm/Stehag.
- Barlowe, Jamie (1995): ”Daring to Dialogue: Mary Wollstonecraft’s Rhetoric of Feminist Dialogics”, i: *Reclaiming Rhetoric. Women in the Rhetorical Tradition*, Andrea A. Lunsford (red.), University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, s. 117–136.
- Bennich-Björkman, Bo (1970): *Författaren i ämbetet. Studier i funktion och organisation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550–1850*. Studia litterarum Upsaliensia 5, (diss. Uppsala), Svenska bokförlaget, Stockholm.
- Bragner, Anna Margareta von (g. Momma) (1738–39): *Samtal emellan Argi Skugga och en obekant Fruentimbers Skugga. Nyligen ankommen til de dödas Rijke*, nr 1–10. Stockholm.
- [Browallius, Johan?] (u.å. [1731?]): *Oskyldig Mål-Ro / Eller / Förnöjlige Samtal Om hwarhje handa Lärda och Nyttiga saker ...* Stockholm.
- [Carlsson (Carleson), Carl & Carlsson, Edvard] (1730–31): *Sedo-Lärande MERCURIUS*, del 1–3. Stockholm
- Certeau, Michel de (1984): *The Practice of Every Day Life*. University of California Press, Berkeley.

- Connell, R.W. (1999, orig. 1995): *Maskuliniteter*. Daidalos, Göteborg.
- Dalin, Olof (1994, orig. 1910–1919): *Then Swänska Argus*, del 1-3. Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet 1, inl. och utg. B. Hesselman & M. Lamm, Svenska Vitterhetssamfundet, Stockholm.
- Den Swenske PATRIOTEN (1735): Stockholm.
- Donawerth, Jane (1995): "The Politics of Renaissance Rhetorical Theory by Women", i: *Political Rhetoric, Power and Renaissance Women*, Carole Levin & Patricia A. Sullivan (red.), State University of New York Press, New York, s. 257–272.
- Engdahl, Horace (1986): *Den romantiska texten. En essä i nio avsnitt*. (diss.), Bonniers, Stockholm.
- [Gyllenberg, Olof] (1735): *Skuggan Af den döda ARGUS*. Stockholm.
- Göransson, Anita: "Mening, makt och materialitet. Ett försök att förena realistiska och post-strukturalistiska positioner", i: *Häftan för kritiska studier* nr 4/1998, s. 3–26.
- Hansson, Stina (1975): "Bröllopslägrets skald och bärens". *En studie i Lucidors tillfällesdiktning*. (diss.), Göteborgs universitet, Göteborg.
- (1993): *Salongsretorik. Beata Rosenhane (1638–74), hennes övningsböcker och den klassiska retoriken*, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 25, Göteborg.
- (2000): *Från Hercules till Swea. Den litterära textens förändringar*. Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 39, Göteborg.
- Hansson, Sven G (1991): *Satir och kvinnokamp i Hedvig Charlotta Nordenflychts diktning. Några konflikter, motståndare och anhängare*. Carlsson bokförlag, Stockholm.
- Hirdman, Yvonne: "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning", i: *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* nr 3/1988, s. 49–63.
- Jansson, Karin Hassan (2002): *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600–1800*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historica Upsaliensia 2025, (diss.), Historiska institutionen vid Uppsala universitet, Uppsala.
- Kolbe, Gunlög (2001): *Om Konsten att Konstruera en Kvinna. Retoriska strategier i 1800-talets rådgivare och i Marie Sophie Schwartz' romaner*. Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 42, (diss.), Göteborg.
- Kowaleski-Wallace, Elisabeth (1996): *Consuming Subjects. Women, Shopping, and Business in the Eighteenth Century*. Columbia University Press, New York.
- Laqueur, Thomas (1990): *Making Sex. Body and gender from the Greeks to Freud*. Harvard University Press, Cambridge Mass.
- Larsson, Lisbeth (1993): "Min kiära Syster och oförläpnelige Wän! Om 1700-talets svenska press och dess fruntimmerstidskrifter", i: *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*, del 1: *I Guds namn. 1000–1800*, Elisabeth Möller Jensen (red.), Wiken, Höganäs, s. 427–439.
- Lindgärde, Valborg (1999): "Ett sött gift. Kärlekens bild i Sophia Elisabeth Brenners bröllopsdiktning", i: *Ljuva möten och ömma samtal. Om kärlek och vänskap på 1700-talet*, Valborg Lindgärde & Elisabeth Mansén (red.), Atlantis, Stockholm, s. 39–76.
- [Löfgren, Charlotta (g. Lagerman)] C.C.L. (u.å. [1763]): *EN SEDD FÖREBILD Den 8 Maji, Af Högvälbörne BARONS, Ryttmästarens och Riddarens, HERR ANDERS LEJONHJELMS Samt Högvälborna FRÖKENS, BRITA MAGDALENA LAGERFELDTS Tillkommande lycka och förnöjelse*. u.o. [Linköping].
- [Löfwenskiöld, Henrik Anders] H.A.L. (u.å. [1763]): *PÅ FRIHERRENS, RYTTMÄSTARENS AF ÖSTGÖT-HE CAVALLERIE, OCK RIDDARENS AF KONGL. SVÄRDSORDEN, HÖGVÄLBORNE, HERR ANDERS LEJONHJELMS, SAMT HÖGVÄLBORNA FRÖKEN BIRGITTA MAGDALENA LAGERFELTS BRÖLLOPSDAG ...* Norrköping.
- Lövkrona, Inger (1999): *Annika Larsdotter barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*. Historiska medier, Lund.
- Mai, Anne-Marie (1993): "Den förklädda sanningen. 1700-talets litterära iscensättning av kvinnor", i: *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*, del 1: *I Guds namn. 1000–1800*, Elisabeth Möller Jensen (red.), Wiken, Höganäs, s. 350–356.
- Maurer, Shawn Lisa (1998): *Proposing Men. Dialectics of Gender and Class in the Eighteenth-Century English Periodical*. Stanford University Press, Stanford California.
- McConnell-Ginet, Sally (1980): "Linguistics and the feminist challenge", i: Sally McConnell-Ginet, Ruth Borker & Nelly Furman, *Women and Language in Literature and Society*, Praeger, New York, s. 3–25.
- Moi, Toril (1997): "Vad är en kvinna? Kön och genus i feministisk teori", i: *Res Publica* nr 1–2/1997, s. 71–158.
- Mral, Brigitte (1995): "Konsten att välja rätt mask. Kvinnors retorik", i: *Retoriska frågor. Texter om tal och talare från Quintilianus till Clinton, tillägnade Kurt Johannesson*, Christer Åsberg (red.), Norstedts, Stockholm, s. 98–111
- (1999): *Talande kvinnor. Kvinnliga retoriker från Aspasia till Ellen Key*. Nya Doxa, Nora.
- Oscarsson, Ingemar (2000): "Med tryckfrihet som tidig tradition", i: Claes-Göran Holmberg, Ingemar Oscarsson & Jarl Torbacke, *Den svenska pressens historia*, del 1: *I begynnelsen (tiden före 1830)*, Karl Erik Gustafsson och Per Rydén

- (red.), Ekerlid, Stockholm, s. 98–215.
- Plejfel, Hilding (1970): *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*. Verbum, Stockholm.
- Ridderstad, Per S. (1980): ”Vad är tillfällesdiktning? En kort översikt”, i: *Personhistorisk tidskrift* nr 3/1980, s. 25–41.
- Samtal I The Dödas Rijke, Emellan Den Sedolärande MERCURIUS, Och Den Swänksa ARGUS* (u.å. [1735?]), Stockholm.
- Scott, Joan Wallach (1988): *Gender and the Politics of History*. Columbia University Press, New York.
- Stadin, Kekke (1997): ”Att vara god eller att göra sin plikt? Dygd och genus i 1600-talets Sverige”, i: *Historiska etyder. En vänbok till Stellan Dahlgren*, Janne Backlund (red.), Historiska institutionen Uppsala universitet, Uppsala, s. 223–235.
- Stenberg, Göran (1998): *Döden dikterar. En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen*. (diss.), Atlantis, Stockholm.
- Sutherland, Christine Mason (1995): ”Mary Astell: Reclaiming Rhetorica in the Seventeenth Century”, i: *Reclaiming Rhetorica. Women in the Rhetorical Tradition*, Andrea A. Lunsford (red.), University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, s. 93–116.
- Svenskt biografiskt lexikon* (1977), band 22, Köningsmarck–Lagerlöf, Svenskt biografiskt lexikon, Stockholm.
- Voss(ius), Gerhard Johann (1990): *Elementa rhetorica eller retorikens grunder*, övers. och utg. av Stina Hansson, Litteraturvetenskapliga institutionen Göteborgs universitet. Meddelanden 5, Göteborg.
- Öhrberg, Ann (2001): *Vittra fruntimmer. Författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare*. Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 45, (diss. Uppsala), Gidlunds, Hedemora.
- (2003): ”Françoise Marguerite Janiçon: en kvinnlig aktör på frihetstidens politiska arena”, i: *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, red. Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt, Atlantis, Stockholm.